

ANATOMIA ȘI FIZIOLOGIA GRUPUSCULULUI

Autor: Andrei Marin | 4 octombrie 2023

Preschimbările tehnologice și sociale din ultimii ani au adus tot mai des în discuție fenomenul polarizării sociale, în sensul creării unor bariere artificiale între oameni, care tind să se izoleze în propriile bule sau *echo chambers*. Altfel spus, interacțiunile tind să implice numai indivizi care au opinii similare, iar sursele de informare preferate întăresc – într-un cerc vicios – aceste păreri. Analizele la scară macro sunt facile, însă nu dezvăluie decât o parte a situației. La scară micro putem analiza o serie de mecanisme care ne-au condus în această situație¹. În acest text nu mă voi ocupa de atomizarea totală, ci de crearea unor entități pe care le-am numit grupuscule. Motivul pentru această alegere este că observ tot mai multe evenimente aparent necorelate, care își găsesc un numitor comun prin introducerea acestui concept.

Grupusculul este, dintre toate formele de polarizare și atomizare a societății, o manieră eminentă exclusivă de coagulare a oamenilor. Grupusculele se construiesc pe socul unui grup preexistent, care – măcar într-o viziune naivă – ar trebui să fie în stare să funcționeze singur, angajându-și întreaga resursă umană. Aceste grupuri de pornire trebuie văzute în sens larg: de la colegi de tot soiul, la utilizatori ai aceleiași platforme *social media* sau susținători ai aceleiași echipe de fotbal. Efectele fragmentării grupurilor, la rândul lor cu o existență mai mult sau mai puțin bine întemeiată, în grupuscule se manifestă mai ales prin slăbirea sistemică a structurilor pe care ar trebui să le perpetueze. Se ajunge astfel la o ierarhie din ce în ce mai amețitoare și mai golită de conținut.

Înainte de toate, fenomenul pe care îl invoc este unul de interfață, fiindcă antrenează cel puțin două planuri diferite ale identității persoanelor implicate. Cel puțin un plan ține de substrat, anume de apartenența la grupul mai larg, la care m-am referit mai sus. Acestui gen proximal se adaugă o diferență specifică de natură să-i diferențieze pe membrii grupusculului prin excluderea celorlalți membri ai grupului. Imediat voi da câteva exemple ilustrative pentru această viziune. Grupusculul trebuie delimitat de grupuri, eventual de cele private, prin faptul că nu se izolează de exterior, ci îl respinge, rămânând însă la nivel formal în cadrul său. Grupusculul nu este retras de societate, ci – în viziunea sa – în mijlocul și deasupra ei. Acesta nu este vreun cerc select, căci acestea

caută izolarea; un grupuscul este lipsit de puterea reală, fiind numai un decupaj, uneori strident, alteori clandestin, pe canavaua societății.

Tensiunea centru-periferie este intrinsecă oricărui grup, numai că în contemporaneitate modurile de manifestare a sa sunt potențate de tot ceea ce înseamnă mijloace de comunicare în masă. Grupusculul Brânzovenescu-Farfuridi, imaginat de Caragiale în *O scrisoare pierdută*, coagulat de teama trădării din partid (deci, care îi exclude pe pretinșii trădători), este groaznic de limitat în mijloacele sale de acțiune, rămânându-i numai să trimită depeșe „la Centru”². Imaginați-vă numai o asemenea situație în prezent, în care conflictul s-ar purta în cheia apartenenței la o tabără sau alta pe Facebook sau WhatsApp. Cine crede că exagerez poate găsi în politica românească recentă exemple suficiente în acest sens, ba chiar partide politice revendicate și împărțite de mai mulți președinți aflați în conflict deschis.

Totuși, nu numai tensiunile centrifuge alimentează spargerea unor grupuri care, altminteri, ar trebui să fie relativ unite. O altă tendință este elitismul autoproclamat, manifest, iarăși, cu predilecție într-o perioadă a adjectivelor desemantizate care declamă apartenența oricărui produs la o clasă selectă (*Premium, Deluxe* etc.). A fi exclusivist implică a fi selectiv. Tendința nu este deloc nouă, iar cititorul care-și dorește să rămână în registrul politic poate aplica această grilă lecturii procesului de fragmentare a partidelor politice românești în anii 1930, în care cauzele fragmentării se leagă de ceea ce era văzut drept superioritatea pe plan moral, ideologic sau... pragmatic. Totuși, nu este obligatoriu să batem așa departe: pentru foarte mulți semeni ai noștri, grupusculele se constituie pe baza afinităților zodiacale și au drept presupusă utilitate selectarea acelor persoane cu care comunicarea are loc mai eficace sau mai în profunzime; altfel spus, tot o formă de selectare a unei elite. Vedem aici cum diferența specifică a grupusculului îmbracă forma unui criteriu ierarhic.

Afirmam în introducere că, spre deosebire de alte formațiuni sociale, grupusculul se definește principial prin excludere. Cred că mecanismele pe care le-am expus mai sus, care nu sunt unice, dar sunt reprezentative, explică cum se ajunge în această situație. Cu cât grupusculul este mai mic, cu atât criteriul său de coagulare tinde să fie mai aberant. Prin „aberrant” nu mă refer la lipsa oricărei forme de sens, ci la un sens contorsionat, în răspărul bunului-simț. Răspunsul sincer la căutarea unui *raison d'être* pentru fiecare comunitate la care ne putem gândi ar trebui, în principiu, să releve câteva formațiuni aberante, adică cele pe care le-am denumit grupuscule.

Grupusculul tinde să aibă drept fundament o imoralitate, în sensul în care apare de obicei cu scopul de a funcționa pe la spatele sau în absența cuiva (eventual imoral, nefrecventabil etc.) sau pentru a respinge ceva în care membrii săi au crezut anterior. Voi reveni la această discuție. Esențial aici este că prezumtiva imoralitate, chiar și când grupusculul apare ca un *cordon sanitaire*, sublimează într-o amoralitate perpetuă. N-am

putea avea grupusculă în absența unei letargii intelectuale, căci oamenii s-ar întreba cum au ajuns să fie membri în așa ceva. Din exterior am fi poate tentați să ne punem asemenea întrebări. Nimic mai inutil: morala, în sensul său pur, nu face parte din acest joc. Cred că aceste repere sunt deja suficiente ca să ne putem gândi la destule fenomene precum anumite forme de *bullying* ca la o manifestare a unor grupusculă.

Întâlnim în istoria recentă virajul unor grupusculă cu scopuri eminentamente politice către activități de-a dreptul violente, atât în diferite regiuni (eventual separatiste) ale Europei, cât și în Statele Unite ale Americii. Așa se ajunge la niște situații pe care, dacă le privim la rece, le vedem ca fiind de-a dreptul ilogice. Anumite galerii de fotbal opinează în chestiuni geopolitice, construindu-și o identitate legată de asemenea manifestări. Pe rețelele sociale există oameni care propagă conspirații despre cum tocmai rețelele sociale sunt folosite de către oculta mondială pentru a ne controla. Vedem, din nou, suprapunerea a două planuri identitare: susții o echipă de fotbal, precum mulți alți oameni de pe stadion, însă scopul tău este dublu - tu vrei și să arăți „cum stă treaba“ în legătură cu diverse chestiuni altminteri spinoase.

Am discutat într-un articol mai vechi despre libertatea de exprimare și atomizarea societății pe baza opiniilor indivizilor³. Cred că prin grupusculă se adaugă o dimensiune ierarhică acestei discuții. Premisa grupusculălor este existența unui grup mai mare, care urmează a fi divizat fie policentric, fie concentric. Într-un grup de plecare suficient de mare există posibilitatea de a exista mai multe centre secundare, lucru mai greu pentru grupurile mici. Criteriul de ordonare este dat de informație, în sensul în care perifericii grupului nu știu de existența grupusculălor, darămite de activitatea lor. Farfuridi și Brânzovenescu sunt periferici față de partidul luat în ansamblul său, de unde apare și riscul excluderii, dar în rețeaua locală ocupă un loc relativ bun: au acces la informații și pot păstra secretul planurilor lor⁴.

Ierarhiile sunt cât se poate de naturale, inclusiv în sens propriu. Le întâlnim sub multiple forme în lumea animală, deși putem identifica structuri ierarhice (nu de autoritate însă) și în regnul vegetal⁵. De aici și până la fragmentarea unui grup în cercuri concentrice pe criterii absolut aberante e o cale lungă. Pentru a descrie de manieră științifică ce se întâmplă de fapt într-o asemenea situație, trebuie să facem un excurs prin maniera în care teoria grafurilor poate fi aplicată în științele sociale și umaniste⁶. Dacă ne imaginăm fiecare om ca fiind un nod al unei rețele, legat de alte noduri după anumite criterii relaționale, obținem un graf ce descrie interacțiunea din cadrul unui grup de persoane. Legătura dintre noduri poate fi calitativă (de pildă, existența sau inexistența unei relații de prietenie pe Facebook) sau cantitativă (descrisă, de exemplu, de numărul de mesaje pe care le schimbă două persoane într-o săptămână). Acești indicatori cantitativi sunt utili pentru a descrie tăria fiecărei legături din graf, ceea ce se poate face unilateral sau bilateral, în funcție de modelul pe care îl construim. Altfel spus, putem considera că tăria legăturii dintre doi oameni este aceeași de ambele părți sau -

mai realist probabil - că unul dintre ei poate manifesta un interes mai mare decât celălalt.

Bulele se formează atunci când apar în interiorul grafului mare unul sau mai multe grafuri mai mici și foarte bine interconectate. Tăria legăturilor cu regiunile polarizate diferit din grupul mare scade, ceea ce echivalează practic cu scindarea rețelei în două, fiecare având propriile mecanisme de operare⁷. Se produce deci o reducere a fluxului total de informație, mai ales pe niște magistrale potențial vitale bunei funcționări a grupului. Costul pentru ca un mesaj (sau o știre) să se propage de la un nod la altul are potențialul să crească enorm în cazul unor asemenea structuri arborescente. Ne putem imagina aici o companie sau o instituție în care conducerea ia decizii singură, fără a se consulta cu eșaloanele inferioare, până în punctul în care aceasta pierde contactul cu realitatea. Modelul pe care l-am prezentat aici, deși simplist, poate fi aplicat cu succes unor sciziuni foarte vizibile, inclusiv celor care vizează cercurile intelectuale în polarizarea lor pe diferite teme. Sunt, de asemenea, inclusiv aspecte științifice care ar merita analizate astfel; de pildă, ne putem gândi la procesul prin care conducerea politico-militară de vârf a Germaniei Naziste, ajunsă să se organizeze tot sub o formă de grupuscul, a pierdut legătura cu realitățile de pe fronturile din cel de-al Doilea Război Mondial.

Următoarea întrebare de mare însemnătate vizează maniera în care se influențează în societate grupusculele. Pentru că relația dintre individ și grupusculele din care face parte este bilaterală, influența dintre cele două este reciprocă. Am stabilit deja cum comunicarea individului în cadrul grupului are de suferit de pe urma fragmentării. Două grupuscule cu origine comună (desprinse din același grup) au toate șansele să se afle într-o relație antagonică, ce se repercutează și asupra membrilor. În cazul în care conflictul se aprinde, fibra morală a membrilor, deja atrofiată de însăși existența grupusculului, este prima sacrificată. Din acest punct de vedere, nu avem de a face cu un scenariu stabil; o situație de acest tip trebuie să se încheie într-un fel sau altul, nefiind posibil un echilibru. Fie grupusculele se împacă (sau grupusculul cu exteriorul), fie grupul în sine se scindează, pierzându-și orice dimensiune funcțională, fie are loc o transformare de alt tip. Așa putem interpreta cum simpatiile diferite în domeniul fotbalului, dacă se manifestă suficient de intens, pot deveni bariere insurmontabile în calea comunicării dintre doi indivizi.

Pe de o parte, suntem asociați cu grupusculul căruia îi aparținem, într-un demers care invalidează până la dispariție dimensiunea personalității individuale. Pe de altă parte, membrii anumitor grupuscule (și ai unor grupuri, dar parcă mai puțin intens) se limitează adesea la identitatea conferită de grupuscul (sau grup). Exemplul meu preferat de trezire dintr-o asemenea situație provine din discursul rostit în 1945 de Julius Robert Oppenheimer la retragerea de la Los Alamos, după ce lucrase acolo la Proiectul Manhattan. Reproduc mai jos un fragment:

Nu suntem numai savanți; suntem, de asemenea, oameni. Nu putem să uităm cât de mult depindem de oamenii din jurul nostru. Și nu mă refer numai la dependența materială, fără de care știința ar fi imposibilă și fără de care noi nu am putea lucra. Mă refer și la profunda noastră dependență morală, căci valoarea științei rezidă printre oameni, acolo unde cu toții ne avem rădăcinile. Acestea sunt cele mai puternice legături din lume, mai puternice chiar decât cele ce ne țin pe noi laolaltă, cele dintre noi și semenii noștri⁸.

Oppenheimer a sesizat pericolul coagulării anumitor oameni de știință într-un grupuscul, care ar fi putut inclusiv să promoveze în plan politic înarmarea nucleară. Până la urmă, întâlnim potențialul unui cerc vicios: dezvoltatorii de arme nucleare erau singurii care puteau argumenta că există posibilitatea unor arme și mai puternice, pe care adversarul să le dezvolte cât de curând. Punând în subsidiar ceea ce ne leagă de semenii noștri, ar fi putut ajunge să promoveze – într-un mod potențial aberant – înarmarea de dragul înarmării (caz în care membrii grupusculului prosperă)⁹. Să ne gândim cum grupul de la Los Alamos nu a apărut în niciun caz pe baze aberante: indiferent cum ne poziționăm față de problema armei nucleare, trebuie să recunoaștem că acest grup avea un scop concret. Întâlnim oare în grupuscul asemenea momente de luciditate și de reflecție la propria identitate?

Ajungem astfel la ultimul punct al analizei noastre: grupusculele sunt, din punct de vedere anatomic și fiziologic, un țesut sănătos, necesar corpului social, sau – din contră – unul malign, care îi poate periclita buna funcționare? Aș încadra grupurile de bună credință în prima categorie, date fiind caracterul gregar al speciei umane și tendințele naturale de ierarhizare a rețelelor sociale, iar grupusculele – degenerescență a grupurilor – în cea de-a doua. Ele nu sunt o noutate, ci doar au fost investite de mijloacele tehnologice contemporane cu noi valențe nocive.

Din punctul de vedere al profilaxiei, nu trebuie să căutăm soluții radicale, care să ignore tendințele naturale de fragmentare a comunităților pe baza unor diferențe între indivizi cât se poate de firești și de benefice. Cred că este mai bine să punem, atât în relația cu semenii, cât și față de noi înșine, o nouă întrebare, la care să căutăm răspunsuri cât mai oneste. Astfel, lângă proverbiala întrebare „cu cine te însoțești?“, aș adăuga și „de ce te însoțești cu acei oameni?“. Când suntem siguri că motivele sincere nu vizează pretinsa noastră superioritate sau dorința de a-i exclude pe anumiți semeni, atunci ne putem considera feriți de primejdia grupusculelor.

NOTE

1. O analiză de ansamblu se găsește în: Taeseok Jeong și Dong-Hoon Seol – *Theoretical Construction of a Fragmented Society: Fragmentations in Social System and in*

Interpersonal Relationships, Journal of Asian Sociology, Vol. 51, Nr. 1 (2022), pp. 97-128. Interesant, din perspectiva cazului ultraparticolar pe care îl analizez aici este conceptul numit „de-linkage“, care se leagă de câteva aspecte de teoria grafurilor pe care le voi introduce ulterior. ↑

2. Aici se vede limitarea grupusculului, care, excluzând pe toată lumea din discuția despre trădare, nu știe pe cine să pună să scrie textul, pentru a nu le fi recunoscută caligrafia. ↑

3. Libertatea de exprimare - provocări contemporane - Syntopic ↑

4. Difuzia informației presupus confidentiale este un proces care admite o descriere statistică, fără să necesite neapărat o descriere prin grafuri, așa cum urmează să oferim pentru rețele în general. O aplicație legată de teoriile conspirației se găsește la David Robert Grimes - *On the viability of conspiratorial beliefs*, PloS one, Vol. 11, Nr. 1 (2016). ↑

5. Câteva exemple care arată beneficiile pe care le implică stabilirea anumitor raporturi între diverse animale se găsesc în lucrarea *Gena egoistă* a lui Richard Dawkins (ediție românească la editura Publica, 2019). ↑

6. Precum le aplică Niall Ferguson în volumul *The Square and the Tower*, Penguin Books, 2018. ↑

7. Fenomenul de fragmentare în sine pare „natural“. O analiză a topologiei grafurilor asociate unor rețele uzuale probează organizarea „unor grupuri mici de noduri, de o manieră ierarhică, în grupuri din ce în ce mai mari“. În plus, această topologie este independentă de dimensiunea rețelei (invariantă la scalare). Mai multe detalii, precum și diagrame ale fenomenului se găsesc într-unul dintre articolele de referință din domeniu: Erzsébet Ravasz și Albert-László Barabási - *Hierarchical organization in complex networks*, Phys. Rev. E 67, 026112 (2003). Ca atare, obiectul nostru rămâne strict legat de criteriile aberante de coagulare, nu de fenomen în sine. Profesorul Barabási poate fi, de asemenea, ascultat în multiple intervenții înregistrate, cu subiecte și grade de accesibilitate diferite. ↑

8. Traducerea îmi aparține. Originalul discursului poate fi citit la [Speech to the Association of Los Alamos Scientists | The Manhattan Project | Historical Documents | atomicarchive.com](#) ↑

9. Deși discursul lui Oppenheimer nu a fost inclus ca atare în filmul său biografic, discuțiile pe subiectul continuării înarmării nucleare sunt redată destul de amănunțit. Cred că anumite scene întruchipează fenomenele sociale pe care le-am descris în acest text. ↑